

НА РАДУ У ПАРТИЗАКСКОЈ ШТАМПАРИЈИ

У штампарњи се појавио крупан човек с повећим брковима обучен у сељачко сукнено одело. Представио се као професор Душан Недељковић и рекао да су га овде упутали Жељо Ђурић и Добривоје Видић да се одмах почну припреме за издавање једног дневног листа.

Професор Недељковић се интересовао за канцитете штампарије. То је била штампарија Љубомира Романовића, а у граду је постојала још и штампарија Здравка Милошевића. Професор Недељковић се интересовао и колико овде има штампараца, а најпосле нас је замолио да му направимо отиске свих врста слова и да наведемо њихову количину и да назначимо количине постојеће штампарске хартије и боје.

Тих дана штампали смо разне огласе, објаве, обрасце и легитимације. Сад се требало припремити за издавање дневног листа мањег формата, Пошто је један број штампарских радника одмах по ослобођењу града ступио у Ужички партизански одред, искрсао је проблем да се они из Одрода врате у штампарију. Одмах је затражено да се врате Милован Поповић Црни, Милован Савић, Тома Бабић, Милија Ђорђевић и Миодраг Коружић. Штаб Ужичког партизанског одрода је одмах ове графичаре ослободио и они су се вратили у штампарију.

Већ сутрадан је професор Недељковић стигао у штампарију. Добио је преглед свих слова са утиснутом петокраком звездом на врху. Из цела је извадио прве рукописе и заглавље листа скицирано оловком са насловом: „Вести” Штаба Ужичког народноослободилачког партизанског одрода.

Одмах смо узели рукописе у рад. Истовремено је почела и песма. Ученик Бранко Драгић је почео песму, прихватио је Баћковић, затим ја и сви остали и на крају нам се придружио и професор Недељковић. Певали смо: „Буди се исток и запад. . .”

Рукописи су пристизали. Професор Недељковић их је сређивао, дотеривао, неке чланке лично писао и одређивао врсту слова, уз претходно консултовање са слагачима.

Први број „Вести” изашао је из штампе 1. октобра 1941. године. После првог броја рад на штампању листа је текао и да-

њу и ноћу. Знали смо да „Вести“ треба што пре да стигну у све партизанске јединице. Изашло је укупно 15 бројева „Вести“.

Сви штампарски радници добили су оружје и држали га по ред регала. Кад је требало учествовали смо у мањим акцијама, јер смо, као и остали радници, припадали Радничком батаљону,

Убрзо се осетила несташница хартије и штампарске боје. Зато је ослобођење Чачка и Горњег Милановца посебно обрадовало штампарске раднике. Из Чачка смо ускро добили неколико вагона хартије. Била је бела бездрвна и квалитетна, али није била подесна за штампање новина. Из Чачка и Горњег Милановца добили смо и нешто штампарске боје.

Професор Недељковић нас једног дана обавештава да се припрема штампање листа „Борбе“, већег формата и са већим бројем страница, као и с већим тиражом. Већ 17. октобра професор Недељковић донео је прве рукописе са заглављем: „Борба.“ орган Комунистичке партије Југославије. Изнад тога је стајао пркосни мото: „Смрт фашизму — Слобода народу!“. Професор је донео и уводник и рекао да први број „Борбе“ треба да изађе из штампе 19. октобра 1941. године. Од тада је у нашој штампарији излазила „Борба“ у десет хиљада примерака.

Обим појСлова стално се повећавао. Простор-ије су биле већ скучене, а капацитети машина и слова недовољни за послове оволиког обима. Професор Недељковић, Маријан Стилиновић и Владимир Дедијер скоро да нису ни излазили из штампарије. Касније су дошли и нови штампарски радници. То су били: Милорад Гајић, Александар Димитровски Дандара, типомашиниста из Битоља, Борко Радовановић, одбегли осуђеник са робије из Сремске Митровице и други.

Кад је требало да изађе „Борба“ спавало се у штампарији, на смену по два-три сата, али смо зато били мирни од немачких авиона, јер се они ноћу нису појављивали.

Централни комитет КПЈ се непрекидно интересовао за рад партизанске штампарије и штампање „Борбе“. Друг Тито је лично долазио у штампарију, интересовао се за рад и разговарао с радницима. Едврд Кардељ је долазио у штампарију чешће. Дешавало се да због хитности напише чланак за „Борбу“ у самој штампарији, чак стојећи, јер столица нисмо имали.

Због природе свог посла штампарски радници нису могли да присуствују културно-уметничким приредбама, које су тада у граду организоване, нису мотли ни да слушају предавања нити да одлазе на конференције и скупове, али су зато први били упознати са збивањима на ратиштима.

Поред „Борбе“ у то време почиње да излази и „Омладинска борба“.

Нешто касније из партизанских јединица у штампарију стижу нови штампарски радници. Дошли су нам Милорад Николић из Ивањице, Александар Божић, Михаило Перовић Мики и Сло-

бодан Бакић из Чачанског партизанског одреда и Драгослав Нешовић. Сад омо имали већу екипу и могли смо мало да се растерећемо.

У раду штампарије осећале су се све веће тешкоће због скучености просторија и недостатка довољно штампарских машина. Због тога је донета одлука да се штампарија пресели у просторије Народне банке у Коштици. После деветог броја „Борбе“ за једно поподне и у току ноћи штампарија је камионом и коњским колима пребачена у Коштицу. Пресељење је извршено под надзором инжењера Драговића. Монтер Винценц Кинцл Венцо, уз помоћ студената технике Јанка Василића пажљиво и успешно је у току ноћи извршио монтирање штампарских машина. Из Чачка је тада донета тамошња штампарија и спојена је са две ужичке штампарије у новим просторијама и у новој организацији под руководством Милована Поповића Црног. Мики Перовић је из Чачка поред машина донео и извесну количину слова, а и неке послове започете у Чачку. Тада су овде донети и започети табаци Историје СКП (б) у десет хиљада примсрака, али је дотерано и више вагона хартије и доста штампарске боје.

У новим просторијама имали смо посебно одељење за слагачницу, посебну машинску салу, књиговизницу, одељење за добијање оброка, за смештај оружја и две ообе за спавање.

На заједничком састанку извршена је подела послова. Уз бољу организацију рада и посебно залагање штампарских радника, успели омо да одштампамо свечани број „Борбе“ по«свећен годишњици октобарске револуције на 16 страна и да упоредо радимо на даљем слагању и штампању Историје СКП (б). Свечани број „Борбе“ штампан је у две боје и илустрован клишеима рађеним на линолеуму и на дрвету. Другарица Цана Бабовић била је свакодневно у штампарији и посебно се бринула о штампању Историје СКП (б).

Пристизањем штампарских радника Милутина Јаковљевића из Посавског партизанског одреда, Драгољуба Никића из Краљевачког партизанског одреда и других, у слагачници се уводе две смене са по 12 часова. Дешавало се да због поспаности радници дремају за машином стојећи. Једном сам и ја зашао стојећи за машином док сам улагао хартију за штампање Историје СКП (б). Машина је напрасно радила. Од тада је уведена већа предострожност, а посебна брига поклоњена је штедњи штампарске боје. Предузимане су разне мере да се она обезбеди. Профеоор Павле Савић је дао рецепт да се штампарока боја прави од чађи. У близини штампарије наложена је ватра од луча и покривена сандуком, који је изнутра обложен платном. Командир страже при штампарији Чедомир Јевтовић одредио је стражара да води рачуна о ватри. Сандук се ипак запалио и ветар је понео пламен према штампарији. Ватра је брзо угашена, али у граду се проне-ла вест да је штампарија „Борбе“ у пламену. Брзо су дошли

Тито и Кардељ и уверили ое да то није било тачно. Друг Тито је тада разгледао штампарију и био је задовољан њеим радом.

Штампарима је посао много олакшавала „коректорка“ — тако смо сви звали другарицу Даницу Михаиловић, професорку, која је, поред коректуре често сређивала рукописе па чак и поједине на словеначком језику.

У посебном одељењу радили су омладинци, чак и деца, на савијању, паковању и експедовању „Борбе“ и савијању Историје СКП (б). Док су то радили скоро непрекидно су певали разне партизанске песме. Можда је то инспирисало професора Недељковића да припреми рукопис са антифашистичким песмама и покаже их штампарским радницима. Предложио сам му да у слободном времену одштапамо те песме. У виду свеоке под насловом „Антифашистичке пеоме“ сложили смо све и одштапали у току једног поподнева и ноћу. Песме су штампане кад су машине биле слободне.

У штампарији је постојала и партијска ћелија. У њу су били укључени и поједини чланови редакције „Борбе“. Састанцима ћелије повремено је присуствовала и другарица Цана Бабовић.

Преко неких канала најзад је набављена већа количина штампарске боје. Ту боју донела је другарица Митра Митровић. Мики Перовић је предложио да се у част добијања штампарске боје приреди бољи ручак, али да обавезно буде посањен. Перовић је важио за гурмана, али је тешко подносио неслана јела, а соли није било. Тада ое за килограм соли давао килограм кајмака.

Штампање Историје СКП (б) приводило се крају. Био је у штампи десети табак, а остали су већ били савијени. Чак су и корице биле одштапане. Нешто рукописа за последњи табак већ је било дато слагачима.

Крајем новембра Ужичкој републици оу се приближавали Немци и издајници. Дан пре повлачења Владимир Дедијер и Маријан Сталиновић рекли су нам да почнемо припреме за евакуацију једног дела штампарије. Речено је да се спреми један бољи тигл, нешто слова, хартије, машина за повезивање књига, штампарска боја и одштапани табаци Историје СКП (б).

После подне 28. новембра штампарија је утоварена на запрежна возила. Утоварени су и табаци Историје СКП (б). Транопорт је кренуо према Златибору. Штампарски радници су добили налог да ое јаве на распоред команданту Радничког батаљона. Кад смо стигли пред Команду места Раднички батаљон је већ почео да се постројава. Прикључили смо се строју, али је неко наредио да неколико пушкарских и штампарских радника, изађе из строја. Тада омо из овог строја издвојени Милорад Николић, Александар Божић, Милован Савић, Тома Бабић, Слободан Бакић, Милован Поповић Црни и ја. Упућени смо уз штампарију која је кренула на Златибор. Кретали смо се веома споро. Један пар волова није

био поткован па су се вожжи клизали и успоравали ход. Био је сумрак 28. иовембра. Транспорт смо пратили подељени у групе. Успут омо повремено застајали ради одмора запреге. После поноћи стигли смо у Чајетину и ту се нешто дуже одморили. Успут су надлетали немачки авиони и тукли нас митраљезима. У зору смо стигли на Палисад. Штампарију смо оместили у Кремића кафани и одмах приступили монтирању машина. Сандуке са словима смо поређали на кафанске стлове. Машина тигл приликом транспортовања била је мало оштећена, али квар је брзо отклоњен. Припремили смо деветнаести број „Борбе“. Добили смо прве рукописе. Убрзо је прва страна била сложена.

Прекинули су нас немачки авиони који су митраљирали Палисад, као да су знали где смо смештени. Из непосредне близине чула су се наша два противавионска митраљеза, који су при сваком налету „штука“ ступали у дјелство. Често омо напуштали штампарију, јер оу авиони у неколико наврата наилазили. Прва страна „Борбе“ је већ била у машини и штампала ое.

Тада је дошао Дедијер и рекао нам да су Немци већ ушли у Ужице и надиру према Златибору. Дао нам је нешто рукописа, а извештај са фронта диктирао је директно Милораду Николићу. То је био последњи рукопис за „Борбу“.

Један део десетог табака Историје СКП (б) остао је несавијен па су омладинци, раопоређени по кафанским столовима и то приводили крају.

стигао је Маријан Стилиновић и рекао да су Немци с тенковима стигли у Мачкат, а затим нам је рекао да је Бевц дао налог да се штампарија спреми за транспорт у правцу Санцака.

Група штампарских радника добила је посебан задатак и кренула. При штампарији су остали Милован Поповић Црни, Милорад Николић и Миодрат Коружић. Приступили смо паковању штампарије и одштампаних табака Историје СКП (б). У први сумрак кренули смо у правцу Санцака, заједно са Маријаном Стилиновићем. Табаци Историје СКП (б) били су најпре утоварени у неки камион, али су одмах претоварени у волујека кола, пошто је камион морао да превози рањенике.

Пред зору 30. новембра ститли омо на Борову Главу. Ту је Стилиновић саопштио Миловану Поповићу Црном да штампарију и табаке Историје СКП (б) треба спустити окомитим путем у село Доброселицу.

Радници и група омладинаца који су ишли уз штампарију држали су санке на којима су биле натоварене машине и с једне и с друге стране да се не преврну. Стигли смо пред зграду основне школе, истоварили штампарију и табаке Историје СКП (б) и све распаковали. Овде су ђачке клупе служиле за распоред сандука са словима.

Сутрадан рано Маријан Стилиновић и Милорад Николић кренули су у Радоињу, где се налазио Врховни штаб. У Добросе-

лицу је нешто касније стигла Митра Митровић и рекла да се штампарија мора транспортовати у правцу Нове Вароши. То је сада било немогуће, јер су Немци ститли на Борову Главу. Решено је да се штампарија смести у подрум испод ковачнице Ратка Станковића а табаци Историје СКП (б) смештени су у једну иразну кошару. Целу ноћ смо радили на томе, а при поласку из Доброселице упозорили смо Ратка Станковића, свештеника Шишаковића и учитеља из Доброселице да једино они знају где је шта скривено и да ћемо ое ми ускоро вратити да то узмемо. После тога Милован Поповић Црни и ја кренули смо према Драглици.

Нашли смо профеоора Недељковића и Дедијера. Они су нам рекли да је решено да се поново вратимо у Доброселицу и да покушамо да се извуче штампарија. Сели смо на неки мотоцикл и кренули путем према Боровој Глави. Успут никога нисмо срели. Испод Борове Глаозе упали смо у немачку заседу. Засуо нас је митраљески рафал. Сурвали смо се низ једну литицу заједно с мотором...

Немци су стигли у Доброселицу, неколико дана претресали, али нису пронашли штампарију. После две-три недеље власници штампарија из Чачка и Ужица дошли су по своје штампарске машине и слова и отерали их. Табаци Историје СКП (б) откривени су и уништени. Остало је само неколико примерака који су већ били повезани. Један примерак узела је Цана Бабовић.

Јануара или фебруара 1946. године добио сам налог од „Борбе“ да одем у Доброселицу и пронађем слогове Историје СКП (б). Отишао сам и пронашао неколико слотова. Ј@дну страну предао сам Музеју у Титовом Ужицу, а 232. страна овог сл©га налази се у Музеју „25. мај“ у Београду.

Миодраг КОРУЖИЋ ЛИЛЕ